

Bronnen langs de meetlat

Een instrument voor het analyseren van tekstuele bronnen

Tekstuele bronnen vormen een vast onderdeel van het examen geschiedenis op het havo en vwo.

Logisch is het dan ook dat in alle examenkaternen aandacht besteed wordt aan het analyseren van primaire tekstbronnen. Deze aandacht is echter gefragmenteerd en ze wordt gedeeld met vragen en opdrachten over de stof en andere typen bronnen. Daarom enkele handreikingen om goede tekstbronnen te selecteren en leerlingen ermee te laten werken.

Rémi Hartel is leraar-
renopleider aan de
Hogeschool Arnhem
en Nijmegen.

In mijn overtuiging mag er meer aandacht aan (langere) tekstbronnen worden besteed, omdat een groot deel van de punten op het examen daarop gebaseerd is. Grotere primaire tekstbronnen bieden meer ruimte voor een grondigere behandeling van de examenstof, bieden meer houvast voor het aanleren van de specifieke historische structuurbegrippen en bieden meer historische context, waardoor de (examen)stof beter beklijft. Dit kan natuurlijk alleen maar als er geschikte bronnen zijn geselecteerd en als er met een structureel terugkerende didactiek wordt gewerkt. In deze bijdrage geef ik hier enkele handreikingen voor.

Eindcijfer

Een korte analyse van examens van afgelopen vijf jaar (zowel eerste als tweede tijdvak) laat zien dat van alle te behalen punten per examen gemiddeld ongeveer *een derde* te verdienen valt met het juist analyseren van tekstuele primaire bronnen. Een groot deel van het eindcijfer hangt er dus vanaf.

Een vraag die hier vanzelfsprekend op volgt, is welke analyse er dan moet worden gemaakt?

‘Een groot deel van het eindcijfer hangt af van het juist analyseren van tekstuele primaire bronnen’

Op welk niveau hebben de samenstellers van het CSE geschiedenis afgelopen jaren hun tekstanalyse-vragen gesteld? Hoewel een grondiger onderzoek gewenst is, kan ik al wel twee opvallende zaken noemen uit de examens havo en vwo van de afgelopen vijf jaren. Ten eerste is er in elk examen ten minste één opgave bij die concreet vraagt naar de bruikbaarheid van tekstuele bronnen. En ten tweede valt op dat ongeveer de helft van

de vragen over tekstuele (primaire) bronnen direct betrekking heeft op de conclusie die je uit de bron kunt trekken. Bij deze laatste observatie kun je denken aan formuleringen als ‘ondersteunt de bron deze conclusie?’, ‘geef dit aan met twee voorbeelden uit de tekst’, of ‘deze bron bevat kritiek op... licht dit met twee voorbeelden uit de tekst toe’ of ‘welke van de volgende uitspraken passen bij bron...’ waarbij er mogelijke conclusies gegeven worden.

In de beperkte tijd die ons nog rest tot het examen, is het wenselijk om doelgericht te werk te gaan. Dat betekent in de voorbereiding in ieder geval expliciet aandacht besteden aan primaire tekstbronnen. Daarbij leg je dan de focus op de specifieke historische structuurbegrippen, met name op betrouwbaarheid en bruikbaarheid. Daarnaast besteed je ook aandacht aan het trekken van conclusies aan de hand van de verschillende primaire tekstbronnen.

Meetlat

Aan de hand van een simpel hulpmiddel kunnen we snel aan de slag. We hebben twee dingen nodig: een goede primaire (tekst)bron en een zogenaamde meetlat. Een meetlat is in wezen niets anders dan een apart lijstje van het formaat boekenlegger met belangrijke (structuur)begrippen die je kunt gebruiken in de te analyseren bron (zie voorbeeld). Je legt letterlijk de meetlat naast de bron en laat leerlingen de bron toetsen op de ‘criteria’ die op de meetlat staan. Hoe gaat dit in zijn werk? Afhankelijk van de doelstelling van je les zul je allereerst moeten kiezen voor een type meetlat. De meetlat voor historische structuurbegrippen laat de leerlingen vooral kijken naar de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van de bron of laat leerlingen nadenken over de plek

van de bron in een (grotere) ontwikkeling. Leg je in de les liever de nadruk op historisch inhoudelijke doelstellingen, dan kun je een meetlat kiezen die daar op ingaat. Binnen die 'inhoudelijke meetlatten' kun je nog onderscheid maken tussen verschillende categorieën. Denk aan economie, politiek, mentaliteit, religie etc. Het voorbeeld dat ik hier laat zien, is afgestemd op het komende eindexamen.

De meetlatten en de bronnen zijn gericht op de burgerrechtenstrijd in de VS van na de Tweede Wereldoorlog tot 1965, de grens die de examencommissie zelf stelt.

Hoewel ik aanraad elke leerling een eigen setje meetlatten te verschaffen, ben ik ervan uit gegaan dat het in de klas werken met de bronnen en meetlatten in principe met groepen van twee of drie leerlingen gedaan wordt. Discussie is een belangrijk onderdeel van de werkvorm.

Historische Structuurbegrippen

Leg telkens je antwoord uit met aanwijzingen uit de bron.

1. Hoe past deze bron bij continuïteit?
2. Hoe past deze bron bij discontinuïteit?
3. Waarvan zou de bron een oorzaak zijn?
4. Waarvan zou de bron een gevolg zijn?
5. Welke factoren van belemmering zie je?
6. Welke factoren zie je die het proces helpen?

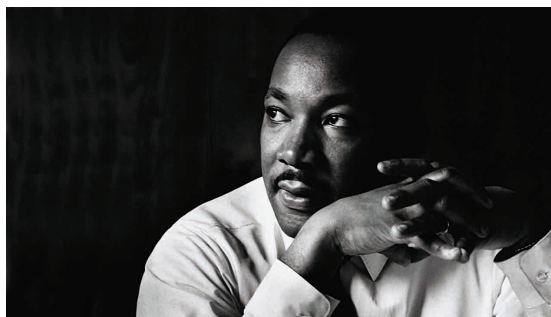
Betrouwbaarheid:

- a. Wat is de herkomst van de bron?
- b. Welke achtergrond heeft de schrijver?
- c. Met welke bedoeling is de bron geschreven?
- d. Wanneer is de bron geschreven?
- e. Welke mening(en) haal je uit de tekst?

Bruikbaarheid:

Welke onderzoeksvraag betreft het en 'valt' de bron hier binnen?

In hoeverre (en waarvoor) is deze bron representatief of uniek?

Martin Luther King

Eindelijk desegregatie. Martin Luther King Jr.

Na een lange juridische strijd, terwijl de boycot gewoon doorging, sprak het Hoger Gerechtshof zich op 13 november 1956 uit: segregatie in bussen in Montgomery is tegen de grondwet. Het zou nog tot 21 december duren voordat de beslissing zou gaan gelden. Een fragment uit *Stride Toward Freedom: The Montgomery Story*.

Enkele specifieke suggesties:

- 1) De buschauffeur heeft de leiding over de bus en is verteld de wet te handhaven. U mag verwachten dat hij u zal helpen bij het plaatsnemen van een vrije zitplaats.
- 2) Gaat niet expres naast een blank persoon zitten, tenzij er geen andere vrije plaatsen zijn.
- 3) Wanneer u plaatsneemt naast een andere passagier, blank of zwart, zegt u 'Mag ik?' of 'Excuseer'. Dit is algemene beleefdheid.
- 4) Wanneer u uitgescholden wordt, scheldt niet terug. Wanneer geduwd, duw niet terug en wanneer geslagen, slaat niet terug. Echter, draag te allen tijde liefde en goede wil uit.
- 5) In geval van een incident, spreekt zo min mogelijk en altijd op zachte toon. Staat niet op maar blijft zitten! Geeft alle serieuze incidenten door aan de buschauffeur.
- 6) Probeert de eerste dagen met een vriend in wiens geweldloosheid u vertrouwt te reizen per bus. U kunt elkaar ondersteunen met een blik of gebed.
- 7) Wanneer een ander aangevallen wordt, staat niet op om hem te helpen, maar bidt voor de aanvaller en gebruik morele en spirituele kracht om de strijd voor rechtvaardigheid voort te zetten.
- 8) Afhankelijk van uw eigen kunnen en persoonlijkheid, weest niet bevreesd met nieuwe en creatieve technieken te experimenteren om verzoening en maatschappelijke verandering te bereiken.
- 9) Als u denkt het niet aan te kunnen, loopt dan een week of twee. Wij hebben vertrouwen in onze mensheid. God zegent u allen!

Voorbeeld met structuurbegrippen

Cruciaal zijn de bronnen die je kiest, legio de mogelijkheden als je meerdere bronnen gebruikt, tegelijk of na elkaar, telkens afhankelijk van het leerdoel van de opdracht. In het voorbeeld is een bron van Martin Luther King jr. gebruikt. Het is een fragment uit de optekening (in 1958) van de *Montgomery bus boycott* van 1956. Hierin doet MLK verslag van suggesties die hij gaf aan zwarte Amerikanen over hoe ze zich zouden moeten gedragen in bussen, vooruitlopend op de afschaffing van de segregatie in bussen en dus op het succes van de boycot.

Eerst gebruiken de leerlingen de meetlat van de historische structuurbegrippen. Het meest voor de hand liggende is simpelweg de vragen volgen. Vraag 1 gaat over een verband met continuïteit. Leerlingen kunnen stellen dat ►

deze bron dit laat zien, omdat hij, bekeken met wat meer afstand, onderdeel vormt van het emancipatieproces van de zwarte Amerikaanse bevolkingsgroep. Dit lijkt een open deur, maar veronderstelt wel enige kennis van zaken en abstractievermogen. Meer op de bron toegespitst kunnen leerlingen komen met antwoorden waaruit blijkt dat de suggesties van MLK aanwijzingen zijn voor goed gedrag van zwarte Amerikanen, omdat de blanken zich waarschijnlijk niet zullen gaan aanpassen uit zichzelf, zoals ze nog nooit gedaan hebben. Of men kan stellen dat MLK precies volgens zijn denkbeelden over geweldloosheid te werk gaat, zoals zijn motto was en waar dit niet vanaf wijkt.

Als voorbeeld van discontinuïteit kunnen leerlingen antwoorden dat deze aanwijzingen alleen kunnen worden gegeven als er een doorbraak is gekomen in het proces tegen de segregatie. En bij nieuwe omstandigheden horen wellicht enige wenken over toepasselijk gedrag. Zo zie je dat er alleen al bij de eerste twee vragen een redelijke aanspraak wordt gemaakt op de analytische vermogens van de leerlingen. Met de resterende vragen is dit niet

anders. Bij vraag 5 en 6 gaat het over factoren van belemmering en bevordering. Hierbij zullen de leerlingen ten eerste een proces moeten noemen en ten tweede perspectief moeten kiezen. De vraag hierbij is dan hoe direct of indirect je bij de bron blijft.

De betrouwbaarheid duiden van deze bron vraagt ook om een goede lezing van het bijschrift, dat ook tot de bron behoort. In dit geval is het niet lastig om hier een oordeel over te geven, als je het doel van de bron voor ogen hebt. Aangezien het aansporingen zijn voor de zwarte bevolking om zich geweldloos en niet provocatief te gedragen naar blanken, zal er weinig reden zijn tot onbetrouwbaarheid, hoogstens kan men twijfels hebben over de representativiteit, omdat we niet weten op welke schaal deze aanwijzingen zijn verspreid (door MLK). De bruikbaarheid van een bron bepalen is lastig voor te bereiden. Je kunt niet weten voor welke onderzoeksvraag gekozen wordt. Vandaar dat we het hier moeten omdraaien. Laat leerlingen zelf een geschikte onderzoeksvraag formuleren waar de bron bruikbaar voor zou zijn. Hierdoor oefenen leerlingen wel met het mechanisme.

In wezen richten al deze vragen zich op het in context kunnen zetten van de bron om vanuit die context een conclusie aan die bron te kunnen verbinden. En laat dit nu juist datgene zijn wat zo sterk terugkomt in het examen.

Voorbeeld met sleutelbegrippen

Deze meetlat is eenduidiger. De belangrijkste vraag hierbij is telkens: 'Op welke manier kun je de sleutelbegrippen van de meetlat verbinden met de bron en waar in de bron zie je dit dan terug? Ondersteun je antwoord met de bron.' Het is dan erg handig om een prioritering te laten maken. 'Welke drie begrippen kun je het directst verbinden met de bron?' In het voorbeeld zullen waarschijnlijk de begrippen bus boycot, segregatie en *Civil Rights Movement* naar voren komen. *Civil Rights Act* zou minder direct zijn omdat die wet pas in 1964 werd opgesteld. Als (in)direct gevolg van de bus boycot kan het natuurlijk heel goed. Het gaat hier natuurlijk juist om de discussie, want niet iedereen in de groep komt met dezelfde termen. Door elke keer de bronnen tegen de meetlat van de sleutelbegrippen te leggen (van welke categorie dan ook) herhaalt de leerling deze begrippen en zullen ze beter inslijten. Daarnaast ziet de leerling ook dat het sleutelbegrippen zijn, omdat ze veelvuldig te verbinden zijn met

De werkvorm in een notendop

- Werk in twee- of drietallen.
- Selecteer de juiste bronnen en meetlatten.
- Verdeel de bron(en) eerst en laat de leerlingen hem lezen.
- Zorg voor losse bronnen, zodat ermee geschoven kan worden. Fysiek ordenen stimuleert ook het mentale ordenen en maakt het denken van leerlingen zichtbaar.
- Deel de betreffende meetlat uit.
- Meetlat historische structuurbegrippen:
 - Kies van te voren de vragen die je wilt behandelen.
 - Laat alle antwoorden individueel opschrijven.
 - Laat leerlingen opzoeken wat ze nog niet weten.
 - Laat ze daarna wel gezamenlijk tot een antwoord komen.
 - Nabespreking kan klassikaal of telkens met twee groepjes.
- Meetlat sleutelbegrippen:
 - Hier zijn veel variaties mogelijk.
 - 'Welke begrippen horen bij de bron en waarom?' is de meest voor de hand liggende vraag.
 - Laat ze nadenken over prioritering van die begrippen door tot een gezamenlijk antwoord te komen.
 - Wat leerlingen niet weten laten opzoeken.
 - Varieer met meerdere meetlatten bij een bron.
 - Varieer met meerdere bronnen bij een meetlat.
- Bij de nabespreking letten op de manier waarop leerlingen de bron laten terugkomen in het antwoord.
- Bij voorkeur eindigen met de vraag welke conclusie(s) bij de bron horen.

Sleutelbegrippen burgerrechtenstrijd

- Amendement
- Black Panthers
- Civil Rights Act
- Fair Deal
- Great Society
- Jim Crow Wetten
- NAACP
- New Frontier
- Reconstructie
- Voting Rights Act
- War on Poverty
- Nation of Islam
- Segregatie
- Sharecroppers
- GI Bill
- Little Rock
- Brown vs. Board of Education
- Bus Boycot
- Freedom Rides
- Civil Rights Movement
- Sit-ins
- KKK
- Mars naar Washington

Op welke periode heeft de bron betrekking?
Welke conclusie(s) kun je uit de bron trekken?

de primaire bronnen uit die periode. Met het gebruik van een meetlat weet je zeker dat de leerling de bron inhoudelijk helemaal uitgeplozen heeft en verbanden heeft proberen te leggen waar hij normaliter niet op zou komen. En ook hier geldt, ook al is er geen verband, dus eigenlijk een negatief verband (de bron heeft in het geheel niets met het begrip te maken) dan nog heb je leerwinst: het begrip is herhaald en de context van dat begrip is naast die van de bron gelegd en als niet te verbinden beoordeeld. Het uitsluiten van een criterium versterkt de andere criteria die wel passen, zeker als leerlingen verbanden moeten prioriteren. In dit voorbeeld is gebruikgemaakt van een enkele meetlat met sleutelbegrippen. Als we een meetlat erbij nemen van de categorie 'politiek' dan herhaalt zich het bovenstaande weer, maar dan richten de leerlingen zich heel bewust op de politiek en dan kan (zeker in de nabespreking) de politieke context van deze bron worden uitgelicht. Je geeft in deze oefening meerdere contexten bij een bron. Met het examen voor ogen kun je ook een meetlat

van de categorie 'economie' maken. Een simpele vraag, maar een moeilijke opdracht zou kunnen zijn dat leerlingen de drie categorieën sleutelbegrippen voor zich hebben liggen met de bron, waarbij de passendste meetlat moet worden gekozen. Of waarbij juist moet worden beargumenteerd dat de bron bij alle meetlaten kan horen.

Meerdere bronnen

Het is duidelijk dat alleen al op basis van één bron veel kan worden gedaan. De variaties worden talrijker als je meerdere bronnen uitdeelt. Opdrachten zou je dan kunnen beperken tot het leggen van de bron bij de juiste meetlat of tot welke bron het betrouwbaarst is. Alles hangt af van de kwaliteit van de bronnen. Deze moeten het liefst multi-interpretabel zijn en hiermee discussie uitlokken. Op deze manier kunnen argumenten worden beoordeeld en wordt er een sterk beroep gedaan op de kennis en (opzoek)kunde van de leerling. De bronnen dienen bij voorkeur op verschillende 'schaalniveaus' te zijn. In het voorbeeld met Martin Luther King betreft het interviews, (presidentiële) toespraken, verspreide pamfletten, ingezonden brieven, conferentieverslagen etc. Zo krijgen de sleutelbegrippen meer context en zie je dat zaken die landelijk (federaal) spelen, burgers ook persoonlijk raken. Wat in wezen een simpel instrument is, kan, mits goed en regelmatig ingezet, een krachtige tool worden in de voorbereiding op (bijvoorbeeld) het examen. ■

Literatuur

Goede bronnen bij dit onderdeel van het eindexamen vindt u in:

- Clayborne Carson (eds.), *The eyes on the prize civil rights reader. Documents, speeches and firsthand accounts from the black freedom struggle* (1954 – 1990) Penguin rev. (Boston 1990)
- P. L. Levy, *Let freedom ring. A documentary history of the modern civil rights movement.* (New York 1992)

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van twee workshops die zijn gegeven in Nijmegen en Rotterdam in het kader van de CE-nascholing 'De Verenigde Staten en hun Federale overheid 1865 – 1965'. Op de website www.vgnkleio.nl is het lesmateriaal te downloaden met dertien zeer bruikbare primaire bronteksten om meteen mee aan de slag te gaan. Daarnaast kun je de meetlaten naar hartenlust aanpassen, afhankelijk van de termen die voor een bepaalde les van belang zijn of voor een bepaald hoofdstuk.

